

BİLİM SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA BİLİMİN DIŞSAL BELİRLEYENLERİ OLARAK DEĞERLER

-Robert Merton, Paul Feyerabend-

*Ömer Faik ANLI**

ÖZET

Bu çalışmada, Robert Merton'un ve Paul Feyerabend'in sosyal bir fenomen olarak bilimsel bilgiye ve bilime felsefi-sosyolojik yaklaşımları incelenecektir. Bilim sosyolojisi olarak böylesi bir yaklaşım, diğer sosyal fenomenlerin bilime ve bilim insanlarına etkilerine yoğunlaşmaktadır. Geleneksel içselci bilim felsefesi için bu sosyal fenomenler konu dışıdır. Bununla birlikte geleneksel bilim sosyolojisi için, bu fenomenler bilim üzerinde olumsuz etkilerde bulunmakla birlikte bilim ve bilgi için kökensel değildirlir. Robert Merton, kendi terimiyle, bilim ethosu ile bilimin özerkliğine odaklanır. Çalışmalarında, bilimin özerkliğini koruyan normatif öğelerini göstermeye çalışır. Bilim Ethosu'nda temellenen bilimin özerkliği, özgür toplum ve ilerleme için anahtar konumundadır. Diğer taraftan, Paul Feyerabend, çoğulcu –özgür toplumun, aynı diğer geleneklerden ve ideolojilerden korunduğu gibi bilim

* Ankara Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Araştırma Görevlisi.

tarafından çok fazla etkilenmekten korunması gerektiğini düşünür. Ona göre, değerlerden bağımsız evrensel bir bilimsel yöntem yoktur. Bu nedenle, Feyerabend bilimin Batı toplumundaki ayrıcalıklı konumunu hak etmediğini savlar. Bilim sosyolojisi bağlamında Merton'la Feyerabend arasındaki karşıtlığın toplum örgütlenmesinde derin pratik yansımaları vardır.

Anahtar Sözcükler: Robert Merton, Paul Feyerabend, Bilim Ethosu, Değerler, Bilim, Bilim Sosyolojisi

Bilimsel Devrim sonrası bilimin gösterdiği kuramsal başarıların somut etkilerinin insanların pratik hayatlarında görülmeye başlanmasıyla birlikte, özellikle 19. yüzyılda bilime duyulan güven yaygınlık kazandı. Modern Felsefe'nin temel belirleyicisi olan 'yöntemli bilme' arayışının, kendisini önce astronomi ve fizikte, ardından da onlara öykünerek kurulan (dönüştürülen) diğer disiplinlerde gösteren bilimsel yöntemle birlikte sona erdiği düşünüldü. Böylece felsefe, bilim felsefesi olarak hakikate giden bir tür yöntem arayışı olmaktan uzaklaşarak, başarı göstermiş yöntemin anlaşılması ve açıklanması görevini üstlendi. Bu görevin önceliği bilimi (çalışmalara bilimsellik niteliğini kazandıran yöntemi, kavramları vb.) ortaya çıkarmak olsa da ikincil ve örtük görevi bu niteliği olanaklı diğer alanlara kazandırabilmenin yolunu göstermektir. İlk görev, aynı zamanda bilim / bilim-olmayan ayrımının da net bir şekilde çizilebilmesini kapsıyordu. Bilimi metafizikten ayırt etme uğraşı olarak başlayan bu süreç, bilimin gösterdiği başarıdan ve bu başarıyla gelen otoriteden pay almaya çalışan sahte-bilimi dışarıda tutabilen bir 'ayraç' arayışına evrildi. İşte bu süreçte ortaya atılan ve bilimin sahip olduğu düşünülen en önemli ayırt edici nitelik değerlerden bağımsız olma durumudur. Bu durumu temellendiren zemin ise olgu – değer ayrımında kurulur. Nesnel olarak geçerli veriler olarak olgular, olması gereken kategorisi altında yer alan değerlerden ayırt edilmelidir. Değerler, olması gerekeni ifade ederken bilim verili gerçeklik (olan) ile konu alanını sınırlar. Bu ayrımı koruyan bilim felsefesi, bilimi anlayabilmek ve açıklayabilmek için bilimin olguları nasıl tespit ettiği, ele aldığı ve birbirleriyle ilişkilendirdiği üzerinde durur ve bunun da ötesinde kendi sınırını bu biçimde çizer. Diğer bir deyişle, bu sınırlandırıcı yaklaşıma göre, bilimsellik niteliği, özü gereği değerlerden bağımsız olan bilimin içsel yapısının incelenmesi ile tespit edilebilir. Bu nedenle, bilim felsefesi bu içkin yapıda yer almayan değerleri hiçbir şekilde konu edinmez.

Bu yaklaşımdan farklı biçimde, 20. yüzyılla birlikte, bilimi anlama ve açıklama çalışmasının sadece bilimsel olduğu kabul (tespit) edilmiş çalışmaların içsel yapısına odaklanmaması gerektiği, bu sınırlar içerisinde kalan bir çalışmanın en iyimser durumda 'eksik', en kötümser durumda ise 'yanlış yönlendirici' olacağı öne sürülmüştür. Buna göre, bilim, aynı zamanda sosyal bir kurumdur ve bir sosyal kurum olarak boşluktan doğmadığı gibi, boşlukta da varolmamaktadır. Bilimin, diğer sosyal kurumlarla ilişkisi, bilimi anlama ve açıklama çabaları açısından önem taşır. Bu bağlamda, özelde Bilimsel Devrimi, genelde ise Modern Bilimi olanaklı kılan toplumsal kurumlar ve bunlar arasındaki ilişkiler, bilime etki eden dışsal koşullar olarak bilimi anlama ve açıklama çalışmalarının konusu dahilindedir. Bilim sosyolojisinin açığa çıkışını temellendiren bu yaklaşım, aynı zamanda bilimi olanaklı kılan toplumsal değer yapısını ve bu dolayısıyla 'değerler'i bilim çalışmalarının alanına dahil eder. Diğer taraftan bilim sosyolojisi ile birlikte, bilimsellik niteliğinin olanaklı diğer alanlara aktarılması, modern bilime geçişini tamamlayamamış toplumların bu geçişi sağlayabilmeleri ya da bu geçiş sağlanmış olsa bile modern bilimin korunması için bir tür "olması-gerekenler" tespiti de yapılır. Weber'in ifadeleriyle, "*bilimsel hakikatin değerine yönelik inancın, insanın orijinal doğasına değil, belirli kültürlerin ürünü olduğunu unutmamak gerekir.*" (Weber, 2012: 139). Robert Merton da bilim sosyolojisine ilişkin ilk örneklerden biri olarak kabul edilen *Science, Technology and Society in Seventeenth Century England* adlı çalışmasında temel amacını benzer bir biçimde ifade eder. Buna göre, onun amacı bilimin modern toplumda görmekte olduğu onayın ve himayenin kültürel köklerine odaklanmak, geniş ölçekli bilim uğraşının altında yatan kültürel değerlerin ortaya çıkışını ve gelişimini empirik olarak incelemek olduğunu belirtir (Merton, 1938: 360). Böylelikle, bilimi açığa çıkaran koşullara ilişkin kuramsal tespit, empirik çalışmalarla desteklenmeye çalışılır. Çünkü, Merton'a göre, "*bilimin sürekli gelişimi sadece belirli bir düzen biçimine sahip, özel bir zımnî kabuller ve kuramsal kısıtlamalar kompleksine tâbi toplumlarda mümkün olur*" ve Batı (Merton'un deyişiyle 'bizim için') toplumu için normal, hiçbir açıklama gerektirmeyen, çoğu açık seçik kültürel değeri oluşturan şey, başka zamanlarda ve halen başka coğrafyalarda normal dışı ya da istisnaidir (Merton, 2010: 148). O halde, bu perspektife göre, modern bilimi olanaklı ve sürdürülebilir kılan kültürel değerler, korunması gereken ve diğer 'bilim-dışı' toplumlara ihraç edilmesi gereken bir tür 'olması-gereken'lerdir.

Bu tespitin bir diğer boyutu, bilimin ürünü olan bilginin ve onun somut yansıması olan teknolojinin nasıl kullanılacağına ilişkindir. Merton'a göre, *"bilimin otoritesine gösterilen rıza önemli ölçüde onun gücünü gündelik hayatta kanıtlamasına bağlıdır. Bu tür doğrudan kanıtlamalar olmasaydı, kamu için entelektüel bakımdan kavranamaz olan bilime yönelik bu süregelen destek, sadece inanca dayalı bir biçimde, zorlukla yeşerebilirdi"* (Merton, 2010: 157). Doğa bilimlerinin ürünleri kendilerini somut teknoloji öğelerinde gösterirken, sosyal bilimlerin ürünlerinin kullanımı kendisini bir anlamda 'toplum mühendisliği' olarak gösterebilmektedir. Atom bombasının kullanılmasını (ya da üretilmesini) olanaklı kılan bilimsel çalışmanın, bombanın neden olduğu sonuçlardan ne derece sorumlu tutulabileceği genelde bilim-dışı etik bir tartışma olarak görülse de, bu tartışmayı, bombanın açığa çıkışını ve kullanılmasını 'bilimsel düşünce biçimi'nin bir sonucu olarak gören yaklaşımlar da mevcuttur. Bu, bilimi (ya da bilimsel düşünce biçimini) değer-bağımsız konumundan düşüren bir tartışma biçimidir. Fakat bundan da önemlisi sosyal bilimlerin ürünlerinin nasıl kullanılacağıdır. Toplum ve insan üzerine yapılan çalışmaların ürettiği bilginin bir 'kullanım-değeri' olup olmadığı ve eğer aynı doğa bilimlerinde olduğu gibi bu bilginin de bir kullanım-değeri varsa, diğer bir deyişle, Baconcu anlamda sosyal bilimlerin ürettiği bilgi de insana güç katıyorsa, ortaya bir 'yapılması gerekenler' / 'olması gereken' durumu çıkmaktadır. Sosyal bilimler yoluyla, 'iyi bir hayat' ve 'ideal toplum biçimi' gibi hedeflere ulaşılabilmesi düşünülmüşse, bu durum sosyal bilimlerin (genel olarak da bilimin) kendisinin bir tür 'değer' haline gelmesi demektir. Eğer 'en hakiki yol gösterici bilim' ise, bilim, diğer yol göstericiler arasından tercih edilmesi gereken 'yol' halini alır ki bu da bilimin seçimini 'olması gereken' haline getirir. Bu durumda, bilimin kendisi bir değerken, bu değer korunabilmesi için bilimsel çalışmanın değerden-bağımsız olması gerekliliği açığa çıkar. Bu gerekliliğin sağlanabilmesi ise, bir kurum olarak bilimin özerk yapısının yine sosyal kurumsal önlemlerle korunmasına bağlıdır.

Robert Merton ve Bilim Ethosu

Bilimi anlama ve açıklama çalışmalarının sadece bilimin ürünlerinin (bilimsel kuramların) içsel yapısına odaklanmasının 'eksik' bir imge açığa çıkardığı düşüncesiyle, bilimi (bilimsel etkinliği ve bu etkinliğin içerisinde gerçekleştiği bilim insanları topluluğunu) sosyal bir kurum olarak

ele alma eğilimi 'bilim sosyolojisi'nin temel motivasyonunu sağlar. Böylelikle bilim, Merton'un tanımıyla, (1) bilginin belgelenerek onaylandığı bir dizi karakteristik yöntem; (2) bu yöntemlerin uygulanmasından ortaya çıkan birikimli bilgi stoku; (3) bilimsel denilen etkinlikleri yöneten bir dizi kültürel değer ve gelenekler; ya da (4) sözü edilenlerin herhangi bir bileşimi olarak kavranır (Merton, 2010b: 166, 167). Daha önceki, pozitivist veya neo-pozitivist bilim felsefeleri tanımın birinci ve ikinci boyutu üzerinde indirgemeci bir tavırla çalışma yürütmüşler ve üçüncü boyutu, yani bilimsel etkinliği yöneten kültürel değer ve gelenekleri konu-dışı kabul etmişleridir. Oysa, özellikle Modern Bilimle birlikte, "önemli ölçüde özerklik kazanmış ve bilim insanlarının bağlılıklarına dayalı kurumsal bir kompleks geliştirmiş olan bilim, artık, hem geleneksel özerkliğine hem de dışsal bir otoritenin meydan okuduğu kendi oyun kurallarına –özetle, kendi ethosuna- sahiptir" (Merton, 2010: 155). Bu bağlamda, Robert Merton, 'bilim ethosu'nu, bilim insanı için bağlayıcı olduğuna inanılan duygusal tonda kurallar, emirler, töreler, inançlar, değerler ve ön-kabuller bileşimine işaret eden bir terim olarak kullanır. Normlar, buyruklar, yasaklamalar, tercihler ve izinler biçiminde ifade edilen bilim ethosu, bilim insanına düşünme biçimi ve örneklerle iletilir ve onun tarafından değişik ölçülerde içselleştirilir (Merton, 2010: 153; Merton, 2010b: 167). Bu bileşimin dışında kalan ya da bileşimin öğelerini ketleyen ve bilime olumsuz anlamda etki eden, onun ulaştığı sonuçları çarpıtın ya da daha kökensel olarak bilimsel etkinliği ortadan kaldıran temel etken, bilim ethosu ile çatışan dışsal etkenlerdir. Bu etkenler, sosyal birer fenomen olarak çeşitli inanç sistemleri ya da ideolojiler olarak örtük ya da açık biçimde sistemleşmiş sosyal yapılar, diğer bir deyişle de değer sistemleridir. 'Ethos'a içkin olan nesnel ve evrensel bilimsellik ölçütlerine karşıt olarak kişisel inanç dünyalarını oluşturan bilim dışı söylemler öznellik, tarihsellik ve yerellik yüklü yapılarıyla bilime olumsuz etkide bulunabildikleri savı, genel olarak 19. Yüzyıl bilim imgesiyle de uyumludur. Bu durumda, çalışmalara bilimsellik niteliğini kazandıran öge(ler) araştırılırken, bilim felsefesi, bilimsel olarak kabul edilmiş çalışmaların içkin bilimsellik ölçütlerini çözümlerken, bilim sosyolojisi, bilime olumsuz etkide bulunan dışsal etkenlerle bilim arasındaki ilişkiyi ortaya koymak durumundadır. Bilim felsefesini tamamlayacak biçimde, bilimin sosyal konumlandırılışına, bilimin çalışmasını sağlayan özerk alana, bu alanı olanaklı kılan normlara, tutumlara (Mertoncu ethosa) ilişkin sosyal ihtilaflar söz konusu olduğunda sosyoloji devreye girmektedir. Böylece, bi-

limin gelişmesi için gerekli ortamı açığa çıkaran ya da gelişmeyi yavaşlatan toplumsal koşullara ve bu koşullarla bilim etkinliği arasındaki ilişkiye dair empirik temelli sosyolojik (bilimsel) bir kuram olanaklı hale gelebilecektir. Yapılacak sosyolojik çalışmayla hem “kurumsal yapıdaki değişimlerin bilimsel faaliyetleri azaltabileceği, değişime uğratabileceği veya muhtemelen önleyebileceği açık hale gelecektir” (Merton, 2010: 149) hem de bilimsel ilerlemeye olumlu etkide bulunacak kurumsal önlemlerin ne olması gerektiği tespit edilebilecektir.

Disiplinler arası böylesi bir iş bölümünü öngören bu yaklaşıma göre, bilim sosyolojisi, bilimselliğin içeriğine, diğer bir deyişle değer-bağımsız çalışma biçimine ilgi göstermez. Buna karşın, sosyolojik yönelim, doğa hakkında soruların sorulması ve cevaplanmasına imkân sağlayan, yani değer-bağımsız çalışma biçimini olanaklı kılan normatif (değer-yüklü) kurumsal düzenlemeler toplamını açıklamaya yöneliktir. Bu yaklaşımın temel ön-kabulü, doğaya ilişkin soruların nihai cevaplarının Doğa'nın cevapları olduğu ve insanoğlunun sadece bir aracı konumunda olduğudur (Collins, 2010: 31). Metaforik olarak, insanoğlunun zihni, gerçekliği (doğayı) yansıtan bir aynadır ve bilim gerçekliğe en uygun görüntünün elde edilmesinden başka bir şey değildir. Bilim sosyolojisi, aynanın yansıtıcı özelliğini bozan, görüntüyü tahrif eden ve doğaları gereği değer-yükü olan etkenlerin belirlenmesine yöneliktir.

Pozitivist yaklaşım açısından sosyolojinin bir diğer işlevi, tüm kanıtlamalara rağmen bilimsel savları kabul etmeyen ve direnç gösterenlerin bu direncinin nedenlerinin çözümlenmesine dönüktür. Bu bir tür “hata sosyolojisi” dir: “Yanılanların yanılma nedenleri keşfedilmek üzere analizi yapılır.” Doğanın tek bir hakikatinin bulunduğu ve bilimsel bilginin mevcut durumunun bu hakikate en yakın tahmin olduğu düşünülerek, diğer bir deyişle, ortodoks bilim anlayışına bağlı kalınarak bilim insanlarının ‘inandıkları’ şeylere neden inandıkları sorgulanmaz. Çünkü bu anlayışa göre, doğayla bilimsel bilgi arasında hiçbir sosyal etken –değer- bulunmaz. Oysa, “doğanın bu ifşalarını kabul etmeyenlere farklı şekilde muamele edilir. Onların davranışlarının sosyal bir açıklaması olması gerektiği varsayılır. Bildik sosyal bilim araçlarından yararlanılır: Bireysel psikoloji, inanç sistemleri, sosyal roller, etkili çıkar grupları vb'nin analizi” (Martin, Richards, 2012: 174, 175).

Bilime olumsuz etkide bulunan, bilimsel çalışmayı olanaklı kılan ortamı var eden Mertoncu ethosu tahrif eden etkenler çeşitli kanallarla düşünmeye eklenmiş ve bilimsel düşünceyi engelleyen değer-yüklü

önyargılar ya da Baconcu anlamda ‘putlar / idoller’ olabileceği gibi, doğrudan bilimin karşısında yer alan sosyal kurumlar da olabilirler. O halde, bu etkenler ve hangi yollarla bilimi etkiledikleri belirlenebilirse, bilimi korumak için uygun kurumsal tedbirlerin (olması gerekenin) geliştirilmesi de olanaklı olacaktır. Merton’un örneğine göre, Nazi devleti içerisinde “*bilim insanlarından, diğer tüm insanlar gibi, siyasal otoritenin kanaatlerine uygun olarak, Devlet’in normlarıyla çatışan tüm kurumsal normları terk etmeleri*” istenmiştir (Merton, 2010: 153). Bu örnekte görülen durum, bilimin sahip olması gereken ve bilim ethosunun kendisini gerçekleştirdiği özerk alanın ortadan kaldırılmasıdır. Diğer bir deyişle, bilimin üzerinde, özellikle bilim insanlarının şahıslarında ve zihinlerinde değerler üzerine kurulmuş ‘üst-otoritelerin’ baskıları ve denetimleri açık ya da örtük olarak arttıkça, bu değerleri bilim insanına dayattıkça bilimin gerçeklikle ilişkisi zayıflamakta ya da çarpıtılmaktadır. Oysa, bilim ethosunun içkin yapısının gerçeklikle ilişki kurmak ve onu ‘bilmek’ için en etkili yöntemi ortaya çıkardığını düşünenlere göre “(...) bilim, bizzat bilim kurumunun çıkarları dâhil tüm çıkar çevrelerinin –sosyal, politik ve dini- doğal düşmanıdır. (...) Bilimsel ethosun örgütlü şüpheliği, en sonda bulunan (ve hatta en uzun ömürlü) entelektüel fikir birliğindeki bir kuşku olarak daima mevcuttur” (Huff, 2010: 25).

Görülmektedir ki, bilimsel bilginin en önemli özelliği olan sınanabilirlik koşulunun edimsel olarak yerine gelmesini sağlayan ‘kuşkuculuk’, dış etkenlerin baskılarından ya da yönlendirmelerinden uzak tutulması gereken özerk bir alan gerektirmektedir. Bilim insanının ‘bilim insanı’ kimliği ile gerçek her ne ise onunla ilişkisi, engellemelerden ve çarpıtmalardan uzak olmalıdır. Her ne kadar bu uzaklık bilimin doğal talebi olsa da, toplumsal ortamda bu konum ‘doğal’ değildir. Bilim insanlarının engellemelerden ya da sansürden uzak kalabilecekleri özerk bir alan yaratılabilmesi, kendileri bilim dışı olan bazı faktörlerin bir sonucudur. Diğer bir deyişle, bilimin özerk alanı bir tür kültürel inşadır. Daha önce değinilen Weber ve Merton’un ifadeleriyle örtüşecek biçimde, Toby E. Huff da aynı tespiti onaylar: “(...) modern bilimin temellerindeki kültürel ve kurumsal gücün bilim dışı alanlarda bulunduğu söylenebilir” (Huff, 2010: 37). Dikkat edilecek olursa, bu yaklaşıma göre, bilim, insan aklının başarısı olmakla birlikte, belki de bunun da ötesinde ‘kültürel’ bir başarıdır. Bu sava bağlı olarak, daha büyük bir sav dile getirilir: ‘Batı’nın bilimsel devrimi gerçekleştirebilmesinin altında yatan neden başarılı bir kültürel inşadır.

Bu perspektiften bakıldığında, bilim insanının, uygun 'kültürel', toplumsal ve ekonomik koşullar içerisinde çalışmadığı sürece böylesi bir başarıyı kendi başına yakalayamayacağı savı, 'Doğu'nun neden başarısız olduğu sorusunun da yanıtı durumundadır. Buna göre, Batı'da bilimsel devrimin gerçekleşmesinin nedenlerinden biri, bilime toplumsal örgütlenmede özerk bir alan sağlanabilmiş olmasıdır. Bilim için, diğer bir ifadeyle 'keşif' ve 'ilerleme' için gerekli serbestliğin bilim insanlarına sağlanabilmesi için gerekli olan toplumsal bir yalıtılmışlık durumudur. Merton'un ifadeleri ile;

Üç asır önce bilim kurumu, sosyal destek adına biraz bağımsız bir yetki talep ettiğinde, doğa filozofları benzer biçimde bilimi, ekonomik yararı kültürel olarak geçerli kılan amaçların ve Tanrı'nın yüceltilmesinin bir aracı olarak haklı kılmaya yönelmişlerdi. Bilimin peşinden gidilmesinin o dönemde apaçık bir değeri yoktu. Ne var ki, bilimin bitmez tükenmez başarılarıyla birlikte araçsal olan asli olana, araç amaca dönüştü. Böylece tahkim edilen bilim insanı, kendisini toplumdan bağımsız olarak görmeye ve bilimi toplumun içinde fakat toplum için olmayan kendinden geçerli (self-validating) bir girişim olarak dikkate almaya başladı (Merton, 2010: 166).

Toplumun (değerler sisteminin) içinde olan, fakat devamlılığının bir koşulu olarak adeta yalıtılmış bir ada gibi değerlerden arınık bir biçimde varlığını sürdüren bilimin bu toplumsal konumu bilimsel (sosyolojik) olarak incelenmelidir.

Bilim ethosu, Mertoncu bilim sosyolojisi tarafından bilim normları (değerleri) olarak belirlenir. Bilim insanına, örtük ya da açık olarak eğitiminde kazandırılan bu değerler bilimin özerkliğini ve ona bağlı sürdürülebilirliğini korumaya yöneliktir. Bu değerler, bilimin değeriyle ilgili bilim kurumuna içkin değerlerdir.

Zira bilimin değeriyle ilgili (sözgelimi dinsel öğretiler, ekonomik fayda veya siyasal görüşlerle muhtemel uyum gibi) bilim dışı kriterler benimsendiği takdirde, bilim sadece bu kriterleri yerine getirdiği sürece kabul edilebilir bir şey haline gelir. Başka deyişle, saf bilim duygusu ortadan kalktığında, bilim diğer kurumsal birimlerin doğrudan denetimine tâbi hale gelir ve toplumdaki yeri giderek belirsizleşir (Merton, 2010: 156).

Bilim Ethosu, 'evrenselcilik' (universalism), 'komünalizm' (communalism), 'yansızlık' (disinterestedness) ve 'örgütlü şüphecilik' (organized

skepticism) öğelerinden oluşur. Bilimin sonuçlarının, kaynakları her ne olursa olsun gözlemle ve önceden doğrulanmış bilgiyle uyumlu olan 'önceden kurulmuş gayri şahsi ölçütlere tâbi tutuldukları kuralında kendisini bulan evrenselcilik, bilimsel sonuçların kabulünün ya da reddinin destekçilerin dini, ırkı, sınıfı ya da kişisel özelliklerine bağlı olmamasına gönderimlidir. Bu öğe, bilimsel yöntemin evrenselliği ile temellense de, özellikle, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte kendisini gösteren 'ulusal bilim' anlayışına ya da bilim topluluğunda etnik-merkezci tikelliklerin belirleyiciliğine karşı korunması gereken bir norm durumundadır. Merton'un ifadeleriyle, genelde "evrenselcilik, teoride dolambaçlı biçimde teyit edilmekte ve uygulamada bastırılmaktadır" (Merton, 2010b: 172). Bu nedenle, evrenselcilik, bilimsel yöntemin kuramsal analizi ile korunamaz. Evrenselciliğin korunması, ancak kurumsal ve siyasi önlemlerle sağlanabilir ki bu da 'olması-gereken' formunda düzenlemeleri gerekli kılar.

Bilimin sonuçlarının ya da bulgularının sosyal bir işbirliğinin sonucu olduğu ve bilim topluluğuna atfedilmesi gerektiğine gönderimde bulunan komünalizm, herhangi bir bilimsel sonucun mülkiyetinin bir kişiye ait olamayacağına ifadesidir. Kâşiflerinin adıyla anılan yasalarda olduğu gibi, bilim topluluğunun ve genel olarak insanlığın kabul ve saygı belirtisi olmaktan öte, hiçbir bilimsel sonuç ya da bilgi kişisel mülkiyet konusu değildir. Söz konusu olan "yarışmacı bir işbirliğidir. Yarışmanın ürünleri kamulaştırılır ve üreticinin payına da bunun itibarı düşer" (Merton, 2010b: 173, 174). Bilimin ilerlemesi için gerekli olan 'yarışmacı işbirliği'nde tam ve açık iletişim, bilimsel sonuçların serbestçe yayınlanması gerekliliği ile tamamlanır. Bu durum, bir 'olması-gereken' olarak komünalizmin iki tehlikeyi açığa çıkarmasına neden olur. Öncelikle, kapitalist bir ekonomide, teknolojik boyutuyla bilimsel bilginin 'özel mülkiyet' olarak kabul edilmesi, bilimsel ethos ile uyuşmaz. Çeşitli ekonomik çıkarlara hizmet eden ya da bu çıkarlara aykırı sonuçlar doğuran bilimsel keşiflerin özel mülkiyet altına alınarak arz – talep ilişkisi çerçevesinde fiyatlandırılması ya da yine özel mülkiyet altına alınarak insanlığın kullanımına tamamen kapatılması gibi uygulamalar karşısında alınacak önlemlere ilişkin tartışmalar kurumsal ve siyasaldır. İkinci tehlike ise, bilimsel sonuçların açıklanmasının siyasal çıkarlara aykırı olmak gerekçeyle engellenmesi ya da sonuçların çarpıtılmasıdır. Bu da, özünde tüm insanlığa ait olan bilimsel bilginin sansürlenmesi ve ortak mülkiyete

geçmesinin engellenmesidir. Bu duruma ilişkin tartışma da kurumsal ve siyasaldır. Bilim etkinliği bu tartışmalardan bağımsız değildir.

Bilimin kamusal ve sınanabilir niteliğine gönderimli olarak, yansızlık, bilimsel çalışmanın ve bilim insanının otoritesinin çıkara bağlı amaçlara tahsis edilmemesini gerektirir. Bu koşulun sağlanması, bilimsel çalışmanın sadece bilimsel ölçütlerle değerlendirilmesine bağlıdır. Bunun için de, çalışma, öncelikle bu ölçütler konusunda donanımlı olan meslektaşlar arasında değerlendirilir. Fakat bilimin gelişmişlik ve yaygınlık düzeyine bağlı olarak, bu değerlendirme hiçbir zaman bilim topluluğu içerisinde kalmaz. Bilimsel sonuçlarla, bilimsel-gibi-görünen savlar meslekten olmayan insanlar karşısına da çıkar. Bilimsel Devrim sonrası bilimin kazandığı otoriteden pay almak için bilimsellik kisvesine bürünen söylemler, bilimin otoritesini çıkara bağlı amaçlara tahsis etme girişiminde bulunurlar. Bunun önüne geçebilmenin yolu geniş kitlelere asgari düzeyde de olsa bilim eğitimi vermek, bilimi ve daha önemlisi bilimselliği tanıtan popüler yayınları desteklemek gibi kurumsal ve siyasal önlemlerdir. O halde, bilimin, kendiliğinden sahip olduğu düşünülen nesnellik niteliğine bağlı olarak taşıdığı yansızlık özelliği, aynı zamanda hem bilim topluluğu içinde denetleme ortamının sağlanması hem de meslekten olmayan insanların duyarlı hale getirilmeleri ile korunabilen bir normdur.

Bilim ethosunun diğer öğeleriyle içsel bir ilişki içerisinde olan ve bilimin toplumdaki özerkliğinin kökeninde yer alan en önemli norm (olması-gereken), *örgütlenmiş şüpheciliktir*. Onu örgütlenmiş kılan, sadece birey kaynaklı, diğer bir deyişle, sadece psikolojik temelli bir tavır almaktan öte, bilim kurumunun içkin (sosyal) değeri olmasıdır. Bu sosyal tutum, bilim-dışı diğer sosyal kurumların, bu kurumlar içerisinden sorgulanamayacak yerleşik rutinlerini, otoritelerini ve bunların dogmatikleşmiş temellerini sorgulamayı gerektirir. İnançlar ve değerlerin empirik kökenlerini belirlemeye dönük bir çalışma, onların geçerliliklerini yadsımak anlamına gelmese de, *“doğa ve toplumun her evresiyle ilişkili sorular soran bilim bu aynı verilere karşı diğer kurumlar içinde kristalleşen ve çoğu kez ritüelleşen diğer tutumlarla (mantıksal değil ama) psikolojik bir çatışma içine girer. Çoğu kurum tam inanç talep eder; ancak bilim kurumu şüpheciliği bir erdem telâkki eder”* (Merton, 2010: 161). Bu durumda, bilim-dışı sosyal kurumların olması-gerekeni olarak kabul edilen ‘tam inanç’ ya da ‘tam bağlılık’ ile yine bir sosyal kurum olan bilimin olması-gerekeni (Mertoncu anlamda ethosun parçası ve hatta bir erdem) olarak şüphecilik en

azından psikolojik olarak çatışmaktadır. Bu çatışma, iki sosyal değer çatışması olarak mı algılanmalıdır (ki bu durumda görelilikçi bir konuşma düşülebilir) yoksa tarafsızlığı (nesnelliği) üzerinden tüm diğer sosyal kurumlardan farklılaşan ve özerkleşen ayrıcalıklı bir sosyal kurumun ayrıcalıklı bir değeri açısından mı ele alınmalıdır? Merton'un ifadeleriyle, bilimin olması-gerekeninin bir sonucu olarak, bilimsel araştırmacı "*kutsal olan ile dünyevi olan arasında, eleştirmeden saygı gösterilmesi gereken ile nesnel olarak analiz edilebilecek arasında ayrımı gitmez*" (Merton, 2010: 162). Bunu sağlayan ve bir anlamda da meşru kılan, bilimin böylesi ayrımlara gitmesini olanaklı kılan nesnelliğini sağlayan (ve güvence altında tutan) özerk alanıdır. Diğer kurumlarda yapılamazken, bu tutumun bilimde takınılabiliyor olması bilimi ayrıcalıklı kılar. Fakat bu durum, nesnelliğin sağlayıcısı özerkliğin, Merton'un ve hatta Weber'in ifade ettiği gibi, bir tür kültürel yapıya bağlı olması ve korunmaya ihtiyaç duyması, Modern Bilimin değerler alanından neredeyse mutlak kopuşu talep eden pozitivist anlayış ile açıklanamamasına neden olur. Çünkü, bilimin kendisi bir tür olması-gerekene, yani bir tür değerler kümesine bağlıdır. Bu nedenle, 'bilgi' bağlamında 'mantıksal olarak' ayrıcalıklı olan bilimsel çalışmanın dayandığı değerler kümesi, totaliter herhangi bir sistem karşısındaki diğer değer sistemleri gibi oldukça kırılğan olduğundan, Merton, liberal yapıları olumlar. Onun ifadeleriyle, "*liberal yapılarda, bu merkezleşmenin yokluğu, her bir alana, onların sınırlı özerklik haklarını güvence altına almak suretiyle kesin bir kendini yalıtma imkânı verir ve geçici olarak tutarsız unsurların kademeli bütünleşmesini mümkün kılar*" (Merton, 2010: 163) Aksi halde, bilimsel araştırmanın uygunluğuyla ilgili (ve özelde örgütlenmiş şüpheliğin korunmasıyla ilgili) bilimsel olmayan kriterler (olması-gerekenler / değerler) devreye girdiğinde çatışmalar ortaya çıkacaktır. Her ne kadar Merton, merkezleşmenin olmadığı liberal toplumu ve her bir alanın sınırlı özerklik haklarını güvence altına alan bir tür (koruma anlamında) toplumsal yalıtımı olumlasa da, onun için bilim kurumu ve bu bağlamda bilim ethosu her zaman için ayrıcalıklıdır. Ona göre, "*toplumsal gücün odağı bilimden ziyade bir başka kurumda olduğu sürece ve bilim insanları kendi temel bağlılıkları konusunda belirsizlik içinde oldukları müddetçe, konumları da çok zayıf ve muğlak hâle gelir*" (Merton, 2010: 164).

Bilim Ethosunun Ayrıcalıklı Konumuna Karşıt Bir Görüş: Feyerabend'in 'Özgür Toplum'u

Feyerabend, Merton'un bilinen anlamıyla modern bilimin açığa çıkmasını ve sürdürülebilir olmasını sağlayan bilimsel değerlerin var olduğu ve bu değerlerin diğer sosyal yapıların değer sistemlerinden ayrı ve ayrıcalıklı olduğuna yönelik yaklaşıma karşı çıkar. Feyerabend'e göre, bilim de bir tür değerler sistemi üzerine kurulmak bakımından diğer sosyal kurumlardan farklı değildir. Feyerabend'in itirazı, bilimin değerlerinin ayrıcalıklı olduğu düşüncesine ve bu düşüncüyü temele alarak bilimin merkezi bir konuma yerleştirilmesinin bir 'olması-gereken' biçiminde 'dayatılması'nadır. Mertoncu terminolojiyle ifade edildiğinde, bilim ethosu ile diğer ethoslar arasında özsel olarak bir fark yoktur.

Feyerabend, Merton'un sıklıkla başvurduğu Nazi Devleti – Bilim ilişkisi örneğinde, Nazi doktorlarının insanlar üzerinde deneyler yaparken içine düştükleri ikiliğin, özerk bilimle etik arasında olduğunu savlar. Diğer deyişle, kimi örneklerde Nazi Devleti bilim insanları üzerinde siyasal baskı uygulayarak bilimin özerk alanına müdahale ederken, kimi alanlarda da bu özerkliği mutlaklaştırmıştır. Buna göre (en azından kimi bilim dallarında) bilim insanı, bilim etkinliğini insani kaygıların üstüne çıkarabileceği koşullar oluşmuştur. Bu koşullar altında, özellikle Nazi hükümeti döneminde sadece bilim için bilim yaptığını, sonuçların nasıl kullanıldığı konusunda sorumluluğu olmadığını düşünen bilim insanlarının durumu psikolojik bağlamda ele alınabilse de bu koşulların sosyolojik temelli bir biçimde açığa çıktığı ve bilimin konumunun bu koşullara bağlı olarak belirlendiği açıktır. Bilim topluluğu açısından kendilerine sunulan özerk alan gereği bilimsel bilgi' elde etmek ve 'ilerlemek' her şeyin üzerindedir. Kökeni daha da eskiye dayanan 'hakikat için hakikat', 'bilim için bilim' anlayışıyla yeri geldiğinde etik ve siyasi çıkışları "safdil" ya da "bilim-dışı" çıkışlar gibi gösterilerek (görülerek), etkinlik el üstünde tutulmaktadır. Bu sava bağlı olarak, Batı uygarlığı ile "Auschwitz ruhu" arasında birçok benzerlik olduğunu öne süren Feyerabend, bu tespitin -Batı bilimini temele alan- uygarlığın tüm önemli niteliklerinin patolojik olduğu sonucuna varmayı gerektirmediğini de belirtir. Yapılması gereken Batı uygarlığının insan hayatının mümkün birçok dışavurumundan bir tanesi olduğunu ve yarattığı sorunların ona sövüp sayarak çözülemeyeceğini kabul etmektir (Feyerabend, 1995: 35 [4 no'lu dipnot]).

Feyerabend'in kavramlaştırmasıyla, 'özgür bir toplum'un oluşturulması için, toplumsal bağlamda bilim tikel bir gelenek olarak konumlandırılmalıdır. Bilim, bir hakikat iddiasıysa ya da bir tür sorun çözme etkinliğiysen ondan bir seçenek olarak faydalanmak, daha doğru bir ifadeyle, onu da diğerleri gibi bir seçenek olarak sunmak gerekir.

Bu şekilde kavranan bilgi, ideal bir görüşe doğru yol alan, hepsi de kendi içinde tutarlı bir kuramlar silsilesi değildir; derece derece hakikate yaklaşma değildir. Daha çok, her tekil kuram, her peri masalı, her efsanenin diğerlerini daha büyük bir açıklık ve güçle ifadeye zorladığı ve bu rekabet sürecinde bilincimizin gelişmesine katkıda bulunduğu, durmaksızın büyüyen, birbirleriyle bağdaşmaz alternatif görüşler okyanusudur (Feyerabend, 1999: 45).

Bu durumda, diğer tikel geleneklerin toplumun temeli, hakikatin kaynağı ve sözcüsü olarak konumlanmalarına izin verilmediği gibi bu bağlamda bilimin de sınırlarını aşmasına izin verilmemektedir. Feyerabend'in ifadeleri ile, "özgür bir toplum bilimin toplumdan ayrılmasında [bilimle toplumun birbirinden ayrılmasında] kararlıdır" (Feyerabend, 1999: 285; 1999b: 46). Buna karşın, Modern Bilim imgesi, Feyerabend'in ifadesi ile *Birinci Dünya bilimi*, 'olası' hakikatler / doğruluklar çoklusunu ortadan kaldırmanın aracı ya da zemini olarak işlev görmüştür. Feyerabend bunun nedeninin diğer hakikat iddialarının iflası değil, *Birinci Dünya bilimini* uygulayan toplumların daha büyük askeri güce sahip olmaları gibi bilim-dışı koşulların bir sonucu olduğunu iddia eder. Ona göre, "yerli" toplumların kıtlık ve iklim sorunlarıyla, doğal afetlerle baş etme usulleri ve bunlara yönelik bilgi biçimleri çürütülmek [yanlışlanmak] şöyle dursun, sömürgeciler tarafından üstünkörü bir tarafa kaldırılıp atılmıştır (Feyerabend, 1999, 8). Diğer bir deyişle, Feyerabend için *Birinci Dünya Biliminin* başarısı 'sadece' kendi iç dinamiklerine bağlı değildir. Görüleceği üzere, Feyerabend'in yaklaşımında, pozitivist anlayışın değer yüklülük, tarihsellik, öznellik nitelikleriyle birlikte kullandığı 'gelenek' terimi bilim için de kullanılmaktadır.

Merton'un yaklaşımına karşıt bir biçimde, Feyerabend'in perspektifinden ele alındığında, Nazi devleti bilimin özerk alanını ortadan kaldırmak şöyle dursun, bilime neredeyse sınırsız bir özgürlük alanı sunmuştur. Öyle ki, tikel bir gelenek olarak bilimi sınırlayan diğer gelenekleri (özellikle etiğe ilişkin gelenekleri) devlet gücüyle baskılamış, bilimsel devrimle açığa çıkan modern bilimin algılanma biçiminden, yani bilim imgesinden beslenen 'bilgi' ve 'ilerleme' istencini (her ne kadar kendi çı-

karı için olsa da) 'sınırsız' kılmıştır. Bu perspektiften ele alındığında, bu örnek, olanaklı her alanı bilimselleştirmek isteyen 'bilimci'ler için, bilime olumsuz bir dış etki olmaktan öte, 'olumlu' olarak değerlendirilebilir hale gelmektedir. Nazi hükümetinin amacı kendi çıkarları doğrultusunda kullanabileceği bilimsel bilginin üretilmesini sağlamak olsa da, bu alanda sağladığı serbestlik, çalışmalarının sonuçlarından sorumlu tutulamayacağını düşünen ve sadece 'bilim için bilim' yapan bilim insanı ile uyumlu hale gelmiştir. Bu durumda, 'bilim sosyolojisi'ne Feyerabend'in de dahil edilebileceği postmodern eleştiriden yöneltilen soru, eğer disiplin kendisini bilime ve ilerlemeye olumsuz etki eden dışsal-toplumsal koşulları tespit etmeye yönelik bir araştırma olarak tanımlıyorsa, Nazi uygulamalarının –özellikle tıp alanında-, kendi 'bilim' ve 'ilerleme' tanımlarına tutarlı bir biçimde bağlı kalarak nasıl değerlendireceğidir?

Bilimi her tür değerden soyutlayan ve bilim-dışı olarak kabul ettiği herhangi bir değer yargısının ya da bu yargıların dayandığı toplumsal koşulların dışsal müdahalesi olmadığında, bilimsel yöntemi izleyen araştırmacının doğrudan olgularla karşı karşıya kalabileceğini savlayan bir yaklaşım için Nazi doktorlarının (bilim insanlarının) yaptıkları (ya da yapmalarına izin verilen) şey, olguyla karşı karşıya kalmak ve bu 'olgulara' bilimsel yöntemi 'serbestçe' uygulamaktır. Eğer bu, üzerindeki tüm dışsal etkileri ve kendi ön yargılarını laboratuvarının dışında bırakan (bırakabilen) nesnel bilim insanı imgesinin gerektirdiği koşulları yerine getiren bir uygulama ise, bilimsel bilgiye etki eden olumlu / olumsuz koşullar ayrımı anlamsızlaşır ve 'bilimi / bilgi üretimini' etkileyen koşullar olarak bir birliğe varılır. Diğer bir deyişle, belirli tür bilgileri elde etme olanağını ya da bu bilgileri üretebilme hızını arttıran ya da azaltan koşullardan söz edilebilir. Bu durumda, Merton'un bilim ethosu 'belirli bir tür bilginin' üretim koşullarını güvence altına alan normatif öğelerdir. Bunların evrenselliğinden söz edebilmek ise tartışmalı bir konudur. Çünkü, genel olarak bilime olumsuz etkide bulunduğu düşünülen totaliter uygulamalar, yukarıdaki yorumda da görüldüğü üzere, ironik bir biçimde bilimin (ilerlemenin) yolunu açabilmektedir. Totaliter bir siyasi iktidar, belki sosyal bilimler alanında kendisine yöneltilecek 'kuşkucu' araştırmalara izin vermeyecek ya da 'üstün ırk' gibi söylemlerini çürütecek antropoloji / biyoloji çalışmalarını yok sayacak ve engelleyecektir, fakat diğer pek çok alanda talep edilen 'özerkliği' neredeyse mutlaklık düzeyinde sunacaktır. O halde, dışsal etkilerin (totaliter rejimler örne-

ğinde olduğu gibi) bilimin ilerlemesine katkı sağlayıp sağlamadığı sorusunun yanıtı, evrenselleştirilemez biçimde kimi bilim çalışmaları için 'evet', kimileri içinse 'hayır' olarak açığa çıkar.

Evrenselleştirilemez yanıt ortamında, kurucu / oluşturucu koşullar ve bu koşullarla açığa çıkan normatif öğeler (değerler) varsayımını benimseyenler için, pozitivist imgenin bir ürünü olan ve bilimin ilerlemesine olumlu etkide bulunan sosyal / dışsal koşulların araştırılmasına ve açıklanmasına yönelik çalışma geçerliliğini yitirir. Bunun yerine, bilgi biçimlerini ve bilimsel çalışmaları hem açığa çıkaran hem de biçimlendiren koşulların incelenmesi daha uygun bir yol olarak görünür. Karl Mannheim, bu bağlamda, bilgi sosyolojisinin ana savının "*belli düşünce biçimlerinin toplumsal kökenleri açığa kavuşmadığı takdirde bu düşünce biçimlerinin olması gerektiği gibi anlaşılamayacağı*" savı olduğunu ifade eder (Mannheim, 2009: 26). Bu durumda, bilgiyi ve bilimi etkilemekten öte, onu üreten tarihsel ve sosyal koşulların incelenmesi bilimi anlama çalışmaları için özelleşir. Böylece, bilgiyi ya da bilimi incelemek, sosyolojik boyutu ön plana çıkan ve değerleri konu dışı bırakmayan bir çalışma haline gelir. Öyle ki, [bu çalışmayla] "*kendimize; salt bilen bir özne olarak muğlak bir biçimde görünmeyip, daha ziyade belli ve o ana dek kendimize de görünmeyen bir rol içerisinde, o ana dek bilincinde olmadığımız bir durumda ve motiflerle birlikte görünürüz. Fakat böyle anlarda, rolümüzün, motiflerimizin ve dünyayı algılama biçimimizin birbirleriyle iç içe girdikleri içsel bağlamı birdenbire fark ederiz*" (Mannheim, 2009: 64). Bu bağlamda, bilim insanları ve topluluğu söz konusu olduğunda da, tüm çıkarılardan ve taraflılıklardan ve bunların temelinde yer alan değer sistemlerinden bağımsız bilim insanı ya da topluluğu inancına sahip bilim insanlarının, belirlenmişliklerinin ya da değer-yüklülüklerinin farkında olmadıkları sonucuna ulaşılabilecektir. Mannheim, bu durumun sosyolojik çalışma dolayımında aşılabileceğini ve bir farkındalık yaratılabileceğini düşünür. O, bu dolayımın aynı zamanda belirlenmişlikten kurtulma sonucuna da ulaşacağını öngörür. Fakat bu yolun ulaştığı sonuçların bir kısmı, 'bilgi'yi, 'bilgi biçimleri'ni ve doğrulama ölçütlerini de koşullu ve tarihsel kılar. Bu bağlamsallığa kimi düşünürlerce yöntem ve hatta olgu belirlenimleri de dahil edildiğinde, tüm bilgi ve bilgi biçimleri ve bunların konu edindiği 'olgular' sosyal bir inşâ olarak görünür. Yani, belirli tarihsel, kültürel, sosyal koşulların, dolayısıyla değer sistemlerinin ürettiği / inşâ ettiği yaklaşımlar olmaksızın 'olguların' var olmadığı ya da 'görülemediği' bir dünya söz konusudur.

Bu yaklaşım bilginin gerçeklikle ilişkisinin niteliğini de değiştirerek, araştırmayı bilimsel bilgi sosyolojisine dönüştürür. Bu dönüşümle birlikte, gerçeklikle ilişki kurmanın kendisi ve bu ilişkinin sonucunda üretilen bilgi sosyal bir fenomendir ve gerçeklikle ilişki kurmaya eşlik eden değerlerden arınık değildir. 'Olgu' denilen belirlenimler de bu sosyal fenomenin ürünü haline getirildiğinde radikal bir dönüşüm yaşanır. Bu dönüşümün kimi ürünleri, nesnellığı, nötr (çıplak) olguları ve evrenselliği sorunsallaştıran bilim(sel bilgi) sosyolojisi kaynaklı karşıt-bilim tezleri olarak açığa çıkar. Bu karşıt-tezlerin konu aldığı ve tarihte açığa çıkan, pozitivist imge tarafından tahrip edilmemiş 'gerçek' bilim olarak gördüğü bu etkinlik, nesnel ve evrensel değildir. *"Bilgi yerel ihtiyaçları karşılama, yerel sorunları çözme amacıyla oluşturulmuş faydalı yerel bir şeydir (...). Bu bakış açısından Ortodoks 'bilim' tek ve yegane bilgi haznesi değil, diğer kurumlar arasında bir kurumdur"* (Feyerabend, 1995: 40).

Feyerabend'in hem bilim etkinliğinin öznesinin özerk ve bilim dışı değer sistemlerinden yalıtılmış birey bilim insanı değil, sosyal bir yapı olarak bilim topluluğu olduğuna hem de bilim imgesiyle bütünleşmiş bilim insanı idealinin 'yapaylığı'na işaret etmek için kullandığı bir diğer örnek Galileo Davası'dır. Feyerabend, Galileo Davası'nı ele alarak ve 19. yüzyıl bilim imgesine bağlı olan yaygın ve standart okumaya karşıt tezler üretirken, Galileo'da cisimleşen bilim insanı idealinin sosyal-tarihsel gerçeklikle uyumadığını göstermeye çalışır. Bu ideale göre, gerçekliği bilmeyi kendinde bir değer olarak gören, bilginin değerinin işe yararlılığında, teknoloji üretmesinde ya da toplum için olmasında değil, gerçekliğin bilgisi olmasında yattığını savunan bilim insanı, bu yolda tüm dışsal etkilerden muaf, tüm karşı-otoritelere karşı tek başına da olsa 'doğru bilgi'yi savunan bilim etkinliğinin öznesidir. Merton'un bilim ethosu olarak kavramsallaştırdığı normatif öğelerin sağladığı ve korumaya çalıştığı şey de bu etkinlik ve onun öznesidir. Bilim insanları arasında, geçmişten geleceğe doğru aktarılan bir miras olarak bir etkileşim olabileceği gibi, eşzamanlı çalışmalarda da kurulan iletişim oranında bir etkileşim olanaklı olsa da, bilim insanı 'yalnız' çalışır. Merton'un 'yarışmacı işbirliği' derken kastettiği çalışma biçimi de bu yalnızlık durumunu varsayar. Bilimin gereği olarak, önyargılarını (Baconcu idollerini), aidiyetlerini (ideolojik ve uç sınırında ahlaki de olmak üzere değerlere bağlı tüm tarafgirliklerini) 'laboratuvarının' dışında bırakmış olan, doğruluğun (hakikatin) tarafsız araştırmacıdır. Galileo, bu tarafsızlığı ile 'gerçekliğin' bilgisini ortaya koymaya çalışırken, Ki-

lisenin, gerçekliğin bilgisinin kaynaklarından biri olarak görülen “*kutsal metinlerin papaların kanaatlerine aykırı düşecek şekilde yorumlanmasını yasaklayan*” hükmüne karşı gelmiştir. Davanın bu hüküm üzerinden yürütülen bölümü, standart okumada, bilim etkinliğinin öznesi olarak ‘gerçeklik’ ve ‘doğru bilgi’den başka bir kaygısı olmayan bilim insanı ile din / idari teşkilat / devlet gibi gerçeklikle ilişkisinde pek çok saptırıcı dolayımına sahip olan kurumsallaşmış dogmatizmler arasındaki bir çatışma olarak görülür. Bilim ve onun öznesi olan bilim insanı, Bilimsel Devrim’in tamamlanması ile bu çatışmadan zaferle ayrılmıştır.

Feyerabend, bu ‘zafer’in yanıltıcı bir imgeye bağlı, geriye dönük bir tür tarih yazımından başka bir şey olmadığını öne sürerken, çağdaş bir Galileo’nun günümüzde de kolay bir hayatı olmayacağını altını çizer. Örneğin, oluşturduğu gönüllü kontrol gruplarını alternatif eczacılık yöntemleriyle tedaviye girilerek, modern bilimsel ilaç üretiminin etkinlik gücünü sınavan bir Galileo’nun başı hemen hemen bütün Batılı ülkelerde sağlık bakanlıklarıyla ve yasalar gereği polisle derde girecektir. Ya da ‘Evrim’ ve ‘Yaratılış’ insanlığın kökenine ilişkin eşit güçte iki açıklama olarak kabul edip, her ikisini de öğrencilerine öğretmeye kalkışan bir Galileo, başka hukuki kısıtlamalarla karşılaşacaktır (Feyerabend, 1995: 307, 308). Bu nedenle, ‘bilim insanı’ esasında bir zafer kazanmış değildir. Sadece, karşı karşıya olduğu dogmatizmin içeriği değişmiştir.

Feyerabend’in bu bağlamdaki eleştirileri, bilim (ya da bilgi) ile toplumsal kurumlar arasındaki ilişkilere odaklanan bir sosyolojinin konusu olmak bakımından bir yenilik getirmez. Onun (ve Kuhn’un) esas vurucu eleştirisi, özne olarak bilim insanına yöneliktir. Çünkü, özellikle günümüzde bilim insanı ‘yalnız’ değildir. Onun bilim insanı olabilmesi için, bilim topluluğuna (cemaatine) kabul edilmesi gerekir. Feyerabend için esas dogmatizm, bu topluluğun dogmatizmidir. Bu topluluğa girebilmek, ders kitapları, beceriler, uygulamalı ders araçları, laboratuvarlar, filmler, slaytlar, öğretmenlere yönelik kurslar, bilgisayar programları, problemler, sınavlar ve benzerlerini içeren ve kimi ilke ve kavramları neredeyse tartışmaya kapalı, değişime karşı dirençli bir sürecin sonucudur. Bu süreçte birey, sorgulayıcı değil, alıcı konumdadır. Ancak topluluk gibi düşünmeyi ve uygulamada bulunmayı öğrendiğinde ‘bilim insanı’ haline dönüşür. Diğer bir deyişle, bu süreç, Kuhncu anlamda paradigmanın içselleştirildiği ve paradigmayı uygulamanın ‘bilim etkinliği’nin kendisi haline geldiği süreçtir. Bu sürecin dışında kalan birisi, araştırma-

sına devam edebilse de, gerçekleştirdiği etkinlik genellikle 'bilim' olarak kabul edilmez. Bu perspektiften bakıldığında, -bilimsel- bilginin izole edilmiş doğa durumunda evrensel bir birey temelinde ele alınmasını öngören epistemoloji anlayışının terk edilmesi ile birlikte, Galileo Davası'nın diğer bir boyutu da anlam değiştirir.

Galileo hakkındaki engizisyon raporunun bir boyutu, onun düşüncelerinin (savlarının) felsefi açıdan 'aptalca ve mantıksız' bulunduğu yönündedir. Dönemin terminolojisi içerisinde, doğa bilimlerinin de felsefe içerisinde yer aldığı düşünülecek olursa, ifade edilen, Galileo'nun savlarının bilim açısından 'yanlış' / 'anlamsız' olduğudur. Hâkim paradigma Hıristiyanlıkla iç içe geçmiş Aristotelesçilik olduğu için, dönemin olağan bilimine aykırı düşünceler, yeni bir paradigma önerisi olmaktan öte bilim-dışı ya da bilimsel anlamda yanlış olarak değerlendirilmiştir. Çünkü, Kopernik ve ardından onun düşüncelerini savunan Galileo, tüm telkinlere rağmen, Güneş Merkezli Sistemi bir hesaplama ya da öngörü modeli olarak kabul etmek yerine, gerçekliğin bilgisi olarak kabul etmiştir. Kardinal Bellarmino'nun, Kopernik Sisteminin gerçekliğini araştıran keşiş Paolo Antonio'ya yazdığı mektupta şu ifadeler yer alır:

Bana öyle geliyor ki siz de Bay Galile de, mutlak anlamda değil de varsayımlar düzeyinde kalarak konuşmakla yetindiğiniz sürece basiretli bir davranış göstermiş olursunuz... Yerin hareketli ve Güneşin hareketli olduğu varsayılarak tüm göksel olayların dışmerkezli ve çevremerkezli çemberler teorisinden daire iyi açıklanabildiğini söylemek mükemmel bir sağgörülü konuşma örneğidir ve hiçbir sakınca yaratmaz. Bir matematikçi için bu şekilde konuşmak yeterlidir. Fakat, gerçekte evrenin merkezinin Güneş olduğunu ve Güneşin doğudan batıya doğru hareket etmeksizin olduğu yerde sadece kendi etrafında döndüğünü onaylamaya ve ispata kalkmak çok tehlikeli bir tutumdur (...) (aktaran, Feyerabend, 1995: 302).

Bilim topluluğunun dünyanın gerçekte nasıl olduğunu bildiği varsayımı üzerine kurulu Kuhncu olağan bilim döneminin bir örneği olarak, Engizisyon, yeni bir gerçeklik iddiasını şiddetle reddeder. O dönem kilise için, gerçekliğin bilgisi olmak iddiasındaki Kopernik Sistemi, dine aykırı bilimsel bir kuram olmaktan çok, dine ve bilime aykırı bir saçmalıklıdır. Bu nedenle, Galileo, dinsel hükümlere karşı gelen bir bilim insanı değil, bilim-dışı bir 'özne'ydi. Çünkü o, olağan topluluğun ve olağan epistemolojinin, diğer bir deyişle, olağan bilimin dışındaydı. Ancak, Ga-

lileo'nun bir parçası olduğu 'Bilimsel Devrim' tamamlandıktan ve yeni bir 'olağan bilim' yürürlüğe girdikten sonra, geriye dönük okumalarla Galileo bir bilim insanı olarak kabul gördü. Çünkü, Galileo, yeni paradigmanın öznesi olan bilim topluluğunun bir üyesiydi. Yeni paradigmayla birlikte, engizisyon üyeleri bilim-dışı olarak konumlandırıldı.

Feyerabend'in Galileo örneğiyle paralel okunabilecek bir biçimde Türkiye'den bir yazar, devrim sonrası oluşan bilim imgesine bağlı olarak, bilim – sahte-bilim / 'şarlatanlık' ayrımına ilişkin belirlenen bilim ahlakını şöyle ifade etmiştir:

Doğruluk sevgisine dayanan bilim ahlakının ana kurallarından biri yeterince (**yani günün bilimsel standartlarının gerektirdiği ölçüde**) belgelenmemiş bir fikri doğru diye öne sürmemek, bir ikincisi öne sürülmüş olan bir fikre yöneltilecek bütün eleştirileri (gene bilimsel standartlara uygun bir biçimde) bir cevaplandırmak, sonuncusu da **bilim topluluğunun büyük bir çoğunluğunun kabul etmediği fikirleri savunmaktan vaz geçip susmasını bilmek** (Batuhan, 1996: 12) [vurgular bana ait].¹

Sahte bilim üretenlerin uymadıkları ilkeleri (birine, birkaçına ya da hiçbirine) göstermek amacıyla ortaya koyulan bu 'bilim ahlakı ilkeleri', Kuhncu ve Feyerabendci anlamda tam da Galileo'nun uymadığı ve uymadığı için sonrasında kahramanlaştırıldığı ilkelere dir. Günün bilimsel standartları çevresinde oluşmuş olan bilim topluluğunun (kilise engizisyonunun), Galileo'dan talep ettiği, yeterince doğrulayamadığı düşüncelerini 'doğru / hakikat' olarak öne sürmemesi ve son ilkeye bağlı kalarak 'susmasını bilmesi'dir. Devrim sonrası oluşan topluluk, şartıcı biçimde aynı ilkelere bağlılık göstermekte, topluluğun düşünsel (ve edimsel) merkezinde yer alan standartlara aykırı / uyumsuz düşünceleri savunanları (bilim insanı olarak kabul etmeyerek) dışarıda tuttuğu gibi, 'susmalarını' talep edebilmektedir. Elbette ki, örnek olarak atıfta bulunulan ifadelerde yer alan ilkelerin 'modern bilim'e ait ahlak ilkeleri olup olmadığı tartışılabilir. Fakat, gösterilmeye çalışılan şey, bilim insanının 'birey' olarak bu kimliği taşımadığı, bilim topluluğuna aidiyeti dolayımında kabul gördüğü düşüncesini örtük olarak destekleyen pek çok örneğin bulunduğu dur.

¹ Bu alıntıyla Batuhan'ın yaklaşımı tartışmaya açılmamaktadır. Gösterilmek istenen, bilim etkinliğinin öznesi bilim insanından bilim topluluğuna (cemaatine) kaydırıldığında, etkinliğe ilişkin diğer ifade biçimlerinin de anlam değişimine uğradığıdır.

Bilim ahlakına ait bir ilke olarak kabul edilmese bile, çağımızdaki uzmanlaşmaya da bağlı olarak, bir çalışmaya ve onun sonuçlarına bilimsellik payesini, daha genel olarak da 'bilgi' statüsünü verenin bilim topluluğu olduğu görülmektedir. Bu durum, bilimin öznel-arası niteliğine ve sınanabilirlik koşuluna bağlı olarak 'doğal' görüldüğünden, keskin değişimlerin yaşandığı dönemler dışında bilim topluluğunun öncelliği ve otoritesi gözden uzak kalır. Oysa, pek çok bilim(sel bilgi) sosyologuna göre, ilkelere gönderimle ifade edilecek olursa, günün bilimsel standartları ile bilim topluluğu arasında kurumsallaşmaya bağlı 'dogmatikleştirici' ve 'değer-yüklü' bir ilişki söz konusudur.

SONUÇ

İnsanlığın başlangıcından bu yana, fakat yoğunlukla Bilimsel Devrim sonrasında insan yaşamında belirleyici bir konumda olan bilim yönelik anlama ve açıklama çalışması için pozitivist felsefenin içselci kavrayışının yetersiz olduğu düşüncesinin doğurduğu arayış daha önce konu dışı bırakılan 'değerler' kategorisini de konu alan çalışmaları açığa çıkarmıştır. Bu arayış, bilim – toplum ilişkisi bağlamında bilimin de bir sosyal fenomen olarak kavranması ile birleşince açığa çıkan bilim sosyolojisi çalışmaları, daha önce bilim çalışmaları açısından dışsal olarak nitelendirilen koşulları konu edinir. Bu bağlamda, benzer motivasyonlarla yola çıksalar da Robert Merton'un bilim sosyolojisiyle Paul Feyerabend'in bilimsel bilgi sosyolojisine dönük yaklaşımının farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılık karşısında, akla gelen ilk soru, hangisinin sosyal bir fenomen olarak bilim etkinliğini daha 'doğru' biçimde betimleyebildiği ve hatta açıklayabildiğidir. Bu sorunun, bilimin toplumsal örgütlenme ve daha genel olarak da insan yaşamında nasıl ve nerede konumlandırılması gerektiğine ilişkin daha yaşamsal bir soruyla derin ilişkisi düşünüldüğünde, iki kuramsal – sosyolojik yaklaşımın arasındaki farkın pratik sonuçları açısından daha derin bir farklılaşmaya neden olabilecek denli önemli olduğu görülecektir.

Merton'un 'bilim ethosu' kavramsallaştırması temelinde geliştirdiği düşünceler, bilim felsefesinin ortaya koyduğu bilim kavrayışını tamamlamaya ve daha da önemlisi toplumsal bir kurum olarak bilimin korunmasına yöneliktir. Bu bağlamda, Merton, Modern Bilimi olduğu haliyle olumlar ve daha önce ifade edildiği gibi onu toplumda merkezi ve özerk bir konuma yerleştirebilmenin sosyolojik koşullarını ortaya koymaya çalışır. Bununla birlikte, bilimi diğer sosyal kurumlardan ayıran, ona özgü

niteliklerinin olduğunu kabul etme noktasında 'özcü' bir yaklaşım sergiler. Bilimsel yöntemin kendisinin, aynı pozitivist ve neo-pozitivist bilim felsefesinin 'tespit ettiği' gibi değer bağımsız ve doğrudan olgulara ilişkin olduğuna dair şüphesi yoktur. Buna karşın, bilimin bir sosyal kurum olarak korunabilmesi ve bilimsel yöntemin niteliklerinin işler tutulabilmesi için bir takım sosyal koşulların gerekli olduğunu ve bu alanın 'olması-gereken' kategorisi altında yer aldığını ekler. Mertoncu çalışma, bilimin boşlukta yer almadığı, bilimsel yöntemin serbestçe uygulanabilmesinin koşullara bağlı olduğu, bilim insanının taşıdığı diğer kimliklerden özerkleşebileceği alanın ancak baskıları ortadan kaldıran siyasal ve kültürel düzenlemelerle olanaklı olabileceği bir yapıda, bu yapıyı ele alır. Kendisi de bir bilim dalı olan sosyolojinin eklemlenmesiyle, bilimi anlama ve açıklama çalışmaları bu yapının özelliklerini, tarihsel olarak nasıl kurulduğunu ve nasıl korunabileceğini de açıklamakla yükümlü hale gelir. Özellikle, yapının nasıl korunabileceğine ilişkin tespitler ve bir anlamda da 'öngörüler' tüm toplumsal yapılara bir 'olması-gereken' durumu önerir. Bu 'bilimsel' yönlendirmenin kendisi, insan yaşamını doğrudan etkileyen ve hatta (eğitim yoluyla) belirleyen / biçimlendiren toplumsal örgütlenme formuna ilişkindir. Çünkü, bir tür önem derecelendirmesine bağlı olarak, bilimi (göstermiş olduğu başarılarla ve konusu dahilindeki her alanda 'en hakiki yol gösterici' olduğuna duyulan güvenle) sosyal kurumlar arasında, onların ilişkilene biçimlerini belirleyecek, ayrıcalıklı bir konuma yerleştirir ki bu bilimin kendisinin bir 'değer' olmasından başka bir şey değildir.

Feyerabend ise daha en başında, bilimin, Batı toplumlarındaki ayrıcalıklı konumunu hak etmediğini öne sürerek yola çıkar. Ona göre, daha önce yapılmış bilim çalışmalarıyla Modern Bilimin imgesel olarak topluma yanlış tanıtılmış ve bilimin sınırlı olması gereken otoritesi tüm toplumsal hayata yaygınlaştırılmıştır. O, '*Yönteme Karşı*'da, iddia edildiği ve inanıldığı gibi bilimsel yöntemin standart ve evrensel kurallarının olmadığını, '*Ak-la Veda*'da rasyonelliğin tek bir zeminde, evrensel ve genel-geçer olarak temellendirilemeyeceğini, '*Özgür Bir Toplumda Bilim*'de ise özgür bir toplumun ancak bilimin de tikel bir gelenek olarak içerisinde yer alacağı çoğulcu bir toplum olarak var olabileceğini savunur. Böylelikle, Feyerabend de, bilimin toplumsal yaşamdaki ve örgütlenmedeki yerine ilişkin bir 'olması-gereken' belirlenimi yapar. Bu, bilimin, pozitivist ve Mertoncu değerinden düşürülmesi talebidir. Feyerabend'in düşüncelerinin sosyo-tarihsel

boyutu, bu düşürmenin gerekliliğini ve tersten okunursa da, düşürmemek için bir neden olmadığını gösterebilme çabasıdır.

Her iki çalışma da, bilim sosyolojisi geleneği içerisinde, olgu – değer ayrımına bağlı olarak bilimi konumlandıran ve anlamaya çalışan yönelimlerin eksikliklerini ve bilimsel etkinliği olanaklı kılan ortamın kendisinin bir tür değer belirlemeleri ile oluşturulabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Bilim etkinliğinin iç dinamiklerinde bulunmayan (ya da bu dinamiklerden uzaklaştırılan) değerlerin, sosyal bir kurum olarak bilimden ve onu etkilemek (ve ondan etkilenmek) bakımından çevresinden uzak tutulamayacağı, özerk bir ada olarak görülse dahi, bu adanın çevresindeki değer sistemleri ile köprüler olmadan var olamayacağı tespitleri bilim çalışmalarına yeni bir yön kazandırır. Merton'un toplumsal bir değer olarak Modern Bilimi koruma ve sürdürülebilirliğini güvence altına alma çabasına karşın, Batı toplumunda bilime atfedilen 'değeri' sorgulamaya açan Feyerabend arasındaki kuramsal çatışma, potansiyel olarak pratikte Aydınlanma Düşüncesinin korunması, tüm gelenekleri kapsayacak biçimde genişletilerek çoğulcu bir hale getirilmesi ya da Aydınlanmanın kazanımları pahasına bir dönüşüm yaşanması biçiminde yansımalara sahiptir. Bu nedenle, bilimsel yöntem bağlamında değerlerle ilişkilerin sorgulanmasından öte, bir kurum olarak bilimin toplumsal değeri ve diğer değer sistemleri ile ilişkilerinin sorgulanmasına yönelik çalışmalar ve bunlar arasındaki tartışma ortamı buz dağının görünen kısmı durumundadır. ▽

KAYNAKLAR

- BATUHAN, Hüseyin (1996), **Bilim ve Şarlatanlık**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- COLLINS, H.M. (2010), "Bilimsel Bilgi Sosyolojisi: Çağdaş Bilim Üzerine İncelemeler", **Bilim Sosyolojisi İncelemeleri** (ed. Bekir Balkız, Vefa Saygın Öğütte), s. 29-58, çev. Bekir Balkız, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- FEYERABEND, Paul (1995), **Akla Veda**, çev. Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- FEYERABEND, Paul (1999), **Yönteme Karşı**, çev. Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- FEYERABEND, Paul (1999b), **Özgür Bir Toplumda Bilim**, çev. Ahmet Kardam, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- HUFF, Tubby E. (2010), **Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi**, çev. İnan Kalaycıoğulları, Ertan Tağman, Aynur Yetmen, Epos Yayınları, Ankara.
- MANNHEIM, Karl (2009), **İdeoloji ve Ütopya**, çev. Mehmet Okyayuz, De Ki Basım Yayın, Ankara.
- MARTIN, Brian; RICHARDS, Evelleen (2012), "Bilimsel Bilgi, İhtilaf ve Kamusal Karar Alma", **Bilimin Sınırları ve Bilimsel İhtilaflar**, ed. ve çev. Mihribah Şenses, s. 171-195, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- MERTON, Robert K. (1938), "Science, Technology and Society in Seventeenth Century England", **Osiris**, V4, pp 360-632, The University of Chicago Press.
- MERTON, Robert K.(2010), "Bilim ve Toplumsal Düzen", **Bilim Sosyolojisi İncelemeleri** (ed. Bekir Balkız, Vefa Saygın Öğütte), s. 148-164, çev. Ümit Tatlıcan, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- MERTON, Robert K. (2010b), "Bilimin Normatif Yapısı", **Bilim Sosyolojisi İncelemeleri** (ed. Bekir Balkız, Vefa Saygın Öğütte), s. 165-179, çev. Kemal İnal, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- WEBER, Max (2012), **Sosyal Bilimlerin Metodolojisi**, çev. Vefa Saygın Öğütte, Küre Yayınları, İstanbul.

